

Lars Wollin

**Inlåning och användning av latinska ord
under (yngre) nysvensk tid**

November 2004

Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000

Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000 finansieras med generösa bidrag från den kulturvetenskapliga donationen, som administreras av Riksbankens Jubileumsfond. I projektet deltar forskare från fem olika universitets- och högskoleorter och lika många discipliner. Projektet startade den 1 januari 2000. Den gängse förkortningen av projektnamnet är ORDAT (Det svenska **ord**förrådets utveckling från **ar**tonhundra till **tj**ugohundra).

Resultat från projektets olika delundersökningar publiceras till stor del i föreliggande rapportserie. Redaktörer för rapportserien är prof. Sven-Göran Malmgren och docent Hans Landqvist, båda verksamma vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.

Skrifter som ingår i rapportserien säljs till självkostnadspris och kan rekvireras från ORDAT (att. Hans Landqvist), Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, Box 200, 405 30 Göteborg.

ISSN 1650-2582

© Författaren

Produktion:
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE - 405 30 GÖTEBORG
Reprocentralen, Humanisten
Göteborg 2004

Innehållsförteckning

1.	Tidsperspektiv och bruksdomäner	1
2.	Grundläggande hypoteser	2
3.	Källäget. Material och metod	3
3.1.	Inlåning och nyanvändning	3
3.2.	Latinets derivationsmorfologi – ett spelbart urvalsinstrument	5
3.3.	Enkla ord och sammansatta	6
4.	Latinska suffix	8
5.	Latinska prefix	12
6.	Inlåning och nyanvändning samt sammansättning. Allmän- och fackspråk	13
6.1.	Totalt	13
6.1.1.	Suffixavledning	13
6.1.2.	Prefixavledning	16
6.2.	Formell typologi	16
6.2.1.	Suffixavledning	17
6.2.2.	Prefixavledning	19
7.	Inlåning och nyanvändning samt sammansättning i fackspråk	21
7.1.	Totalt	22
7.1.1.	Suffixavledning	22
7.1.2.	Prefixavledning	23
7.2.	Formell typologi	24
7.2.1.	Suffixavledning	25
7.2.2.	Prefixavledning	27
8.	Det latinbaserade fackspråkets domäner	29
9.	Latinavledda lånord under 1900-talet	41
	Litteratur	44

1. Tidsperspektiv och bruksdomäner

Redan ett flyktigt umgänge med den moderna elektroniska versionen av SAOB:s material – den dominerande källan för dessa studier – ger underlag för två viktiga iakttagelser: 1800- och 1900-talets fluktuationer i frekvens av latinska ordlån kan relateras till skillnaden dels mellan *enkla* och *sammansatta ord*, dels mellan *allmänspråk* och *fackspråk*. Det är vidare uppenbart att det mönster som härvid avtecknar sig i 1800- och 1900-talets belägg hakar i de föregående seklers utveckling på ett sätt som man inte utan vidare kan bortse från – åtminstone inte om man vill åstadkomma något liknande en förklaring av skeendet, inte bara beskriva det.

Med hänsyn härtill vill jag något modifiera tidsavgränsningen för mitt tema i relation till ORDAT-projektets övergripande fokusering på de två senaste seklen. Detta innebär *dels* att jag sätter tidsgränsen bakåt ett halvt århundrade tidigare, alltså vid året **1750** i stället för 1800, *dels* att jag försöker åtminstone antyda vissa sammanhang också under de första seklen efter reformationen, alltså i perioden 1520–1749.

Gränsdragningen vid 1750 grundar sig väsentligen på framväxten i Sverige av ett inhemskt vetenskapligt *fackspråk* vid just denna tid. I beskrivningen av ett modernt skeende i det svenska ordförrådets utdanning är det rimligt att det senare 1700-talets utveckling dras in. Det innebär samtidigt att åtskillnaden mellan detta fackspråk och ”allmänspråket” – vid sidan av och i samspel med åtskillnaden mellan enkla och sammansatta ord – blir en väsentlig dimension i studiet av det latinska lånordsförrådets struktur och utveckling under yngre nysvensk tid.

2. Grundläggande hypoteser

På grundval av ovan antydda observationer och avgränsningar ställer jag inledningsvis upp tre övergripande hypoteser.

1. En kärna av latinskt lånordsgods, influet under framför allt hög- och senmedeltid, var väl etablerad redan i reformationstidens svenska.
2. Det latinska lånordsgodset tillväxer kraftigt under loppet av de tre första nysvenska seklen eller ungefär fram till mitten av 1700-talet.
3. Ungefär vid 1700-talets mitt inleder det latinska lånordsgodset en mer komplicerad, modern utveckling, som sträcker sig in i nutiden. Skeendet följer olika linjer i enkla och sammansatta ord och proportionerna växlar mellan allmänspråk och fackspråk.

Den första hypotesen lämnar jag därhän; jag vill pröva den i andra sammanhang. – Det torde här handla om ett par hundra litterärt belagda fornsvenska ord, normalt av omedelbar latinsk extraktion, upptagna i folkungatidens och unionstidens legala och religiösa genrer.¹

Den andra hypotesen kommer i det följande att preciseras och specificeras och i viss mening prövas, däremot inte diskuteras mera ingående. Framställningen kommer i stället att väsentligen omfatta prövningen av den tredje hypotesen, liksom värderingen av dess innebörd i ett historiskt sammanhang.

¹ Den enda stora inventering som gjorts hittills på detta område är C-E. Thors' viktiga monografi om den kristna terminologin i fornsvenskan (Thors 1957).

3. Källäget. Material och metod

SAOB:s mer eller mindre uttömmande dokumentation av svenskt ordförråd under nysvensk tid erbjuder – och det särskilt i sin numera databaserade utformning – den givna materiella grunden för en studie som denna. Ordboken tillhandahåller därvid ett helt ovärderligt källmaterial. På ett par, principiellt och metodiskt centrala punkter måste dock redan i utgångsläget grundläggande ställningstaganden formuleras. Det handlar dels om kategorin ”förstabelägg”, dels om materialurvalet.

3.1. Inlåning och nyanvändning

I SAOB registreras systematiskt inte bara ”när ett ord är belagt första gången” utan också när ett redan etablerat ord först blivit använt i en ny betydelse. Det är möjligt att i ordbokens redovisning principiellt skilja t.ex. mellan *inlåning* av faktiskt ”främmande” ord, *nybildning* av ord på svensk språkgrund, samt *nyanvändning* av i svenskt skriftspråk redan etablerade ord. Det är väl till samtliga dessa fenomen som man i SAOB-relaterad jargong normalt refererar under termen ”förstabelägg”. – Termen avser förstås också de äldsta nysvenska beläggen på inhemska ”arvord”, övertagna från fornsvenska eller ännu äldre skeden och normalt dokumenterade i tidigare 1500-tal.

Balansen i SAOB:s samlade bestånd av ”förstabelägg” mellan å ena sidan nytillkommet eller nybildat gods och å andra sidan det från äldre perioder övertagna, ”ärvda”, speglar graden och arten av ordförrådets förnyelse under nysvensk tid. En studie över ett annat språks, här latinets, roll i denna process måste självfallet ta fasta på förnyelsen. Fokus hamnar dels på *inlåningen*, dels på *nyanvändningen*.

Med en ibland brukad svensk terminologi kunde man precisera perspektivet genom att säga att under termen ”förstabelägg” i SAOB i denna undersökning förstås de äldsta i källorna belagda instanserna av dels s.k.

ordlån, dels s.k. begreppslån. Ordlånen är baserade på svensk *reproduktion* av inlånade ”främmande” ords morfem (t.ex. *absolution*, av lat. *absolutio*), begreppslånen på *substitution* av inlånade ords morfem med svenska morfem. Det senare kan innebära att ett nytt svenskt ord bildas med inhemskt morfemmaterial efter ett främmande, ofta åtminstone ursprungligen latinskt mönster (t.ex. *översättning* av tyskt *Übersetzung*, möjligen av franskt *traduction* och i alla händelser ytterst av lat. *traductio* eller *translatio*) – s.k. översättningslån. Begreppslån kan också innebära att ett i språkbruket redan etablerat svenskt ord efter ett främmande ords mönster börjar användas i ny betydelse (t.ex. *huvudvärk* i betydelsen ’problem’, efter eng. *headache* – s.k. betydelselån). (Se närmast Lundbladh 1992, 50 ff. samt Edlund & Hene 1996, kap. 3; en mera systematisk grundläggande genomgång finner man hos Haugen 1950.)

I föreliggande studie fokuserar jag på *ordlån* i den striktare betydelse som här angivits och bortser principiellt från de s.k. begreppslånen. Jag förutsätter med andra ord att latinskt morfemmaterial *reproducerats* vid inlåningen och lämnar de många fall därhän där sådant material substituerats genom ”översättning” eller lösare association. Detta innebär onekligen en väsentlig inskränkning av perspektivet, vars konsekvenser för en antydd helhetsbild får hanteras i ett annat sammanhang.

Distinktionen mellan två principiellt skilda typer av ”förstabelägg” i SAOB kvarstår emellertid även efter inskränkningen av perspektivet till ordlån med reproducerat latinskt morfemmaterial. Ett en gång inlånat latinskt ord kan ju användas igen i delvis eller helt ny betydelse. Så t.ex. när det medeltidslatinska *parlamentum* inlånas redan i fornsvenskan (i formen *parlamente* och liknande) och redovisas belagt av SAOB på 1500-talet som *parlament* i tämligen allmänna betydelser som ’ordväxling’, ’gräl’ och ’strid’, för att i senare skeden möta i mera fackspråkligt precisa användningar med den moderna innebörden ’beslutande rådsförsamling’, ’parlament’. De äldsta dokumenterade instanserna av varje sådan användning renderar var sitt ”förstabelägg” i SAOB:s redovisning av ordets betydelseutveckling.

Vad som i denna studie verkligen mäts i en kvantitativ beräkning av förstabelägg av latinska ”lånard” i SAOB är alltså snarast språkbrukarnas *benägenhet* att ta latinskt lexikalt material – här förstått som morfemmaterial – i bruk för ett nytt uttrycksbehov, vare sig detta sker genom inlåning av ett nytt ord eller genom utvidgning, precisering eller förskjutning av betydelsen hos ett redan inlånat latinskt ord. Jag väljer här

att bara teoretiskt särhålla dessa båda kategorier och i den faktiska materialgenomgången behandla dem sammanslagna under den dubbla beteckningen 'inlåning och nyanvändning'. I båda betydelseerna handlar det alltså om vad som i ovan refererad, någorlunda strikt terminologi betecknas "(morfemreproducerande) ordlån".

3.2. Latinets derivationsmorfologi – ett spelbart urvalsinstrument

Ordbokens och därmed den elektroniska databasens rikhaltiga och systematiskt meddelade uppgifter om etymologi och härledning borde, kan man tycka, möjliggöra ett med rimlig möda genomfört materialurval också i mycket stor skala. Det borde vara möjligt att raskt, för omedelbar analys, sortera fram alla ord som uppges vara inlånade från latinet.

Som var och en med någon erfarenhet av detta slags studier vet, är det inte så enkelt. I själva verket är användning av SAOB:s etymologiska uppgifter med avseende på t.ex. fördelning av långgivande språk förbunden med många och intrikata problem. Det är inte heller givet att den elektroniska utformningen i sig själv alltid tillhandahåller någon omedelbar lösning. Vill man, inom ramen för en realistisk arbetsinsats, etablera ett rättvisande stort och tillräckligt mångsidigt sammansatt material för att belysa ett tema som nysvensk latinsk ordinlåning, blir det nödvändigt att söka en annan metod. Det handlar då självfallet om en metod som samtidigt medger – rentav förutsätter – adekvat bruk av den elektroniska teknikens revolutionerande möjligheter. I det läget har mina blickar fallit på det latinska språksystemet självt.

Latinet gör ju i sin ordbildning samma ymniga bruk av *suffix*-derivation som t.ex. svenskan. De latinska avledningssuffixen är liksom de svenska inte särskilt många – kanske något trettiotal. Åtminstone somliga av dem är dock, som man kan vänta, högfrekventa. Deras morfologiska integration har i latinet (till skillnad från läget i de romanska dotterspråken) vanligen inte gått längre än att suffixavledda ord i flertalet fall för den åtminstone hjälpligt latinkunnige tämligen osökt uppenbarar sin derivationsstruktur.²

² För en översikt över den latinska derivationsmorfologin se t.ex. Hofmann & Szantyr (1965) (allgemeiner Teil s. 67–74), samt i historisk och svensk tillämpning senast Helander (under utg.) – En och annan läsare erinrar sig måhända skolstudier i det smått bisarra gymnasieämnet "allmän språkkunskap", som ju avsåg just att – som ersättning för det traditionella latinämnet – förmedla viss förtrogenhet med latinska

Därtill kommer den i sammanhanget väsentliga omständigheten att flertalet latinska avledningssuffix företer fonemkombinationer (eller teckensträngar) som – ehuru fonotaktiskt fullt gångbara – dock saknas eller är mindre vanliga i svenskans inhemska grundade lexikon. De gör därmed oftast ett allmänt ”latinskt”, ”lärt”, ”fackspråkligt” eller på annat sätt mindre vardagsspråkspräglade omedelbart intryck.

Problemfritt är det inte. Separationen mellan t.ex. avledningar med det latinska suffixet *-iv* (i t.ex. *arkiv*, *motiv*) och sammansättningar med efterleden *-liv* (som *hemliv*, *samliv*) i en finalalfabetisk lista om 1237 stickord med slut på *-iv* kräver åtskillig möda (därtill, för ett snabbt avgörande i problemfallen, ganska säker latin- och ”allmän språkkunskap”: vad gör man med t.ex. *oliv*?). Vidare måste man vid sådan sortering räkna med blandning av ord som *nervös* (av lat. *nervosus*) och *normlös*. – Fall som dessa är dock knappast särskilt talrika. Att ett latinskt suffix t.ex. utbildar ett sådant ”olatinskt” svenskt ordslut som *-ös* (i fallet *nervös* adjektivsuffixet *-osus* genom förmedling av det franska *-eux/-euse*) tillhör trots allt inte det dominerande mönstret.

Metoden har därmed faktiskt fungerat. Excerpering av ett dussintal olika typer av latinsk suffixavledning i SAOB, finalalfabetiskt sorterade i den elektroniska databasen, har avkastat ett hanterligt, förhoppningsvis också någorlunda representativt material av latinska lånord i nysvenskt språk.

Också *prefix*-avledningen är ju viktig i latinsk derivationsmorfologi – egentligen viktigare än i svenskan – och därmed i princip lika vittnesgill i en studie över ordinlåningen från latinet. Avledningarna med ett par latinska prefix har därför också inventerats i SAOB.³

3.3. Enkla ord och sammansatta

Av sammansatta ord studeras endast sådana, där det latinska lånordet är *efterled*. Härvid innebär fokuseringen på *avledda* latinska lånord i urvalet att sammansatta ord bara kan urskiljas inom kategorin suffixavledningar.

ordbildningsmönster. Tanken var att man därmed skulle öka elevernas färdighet att hantera ”de internationella orden”. Pedagogiskt stringent utfördes detta framför allt i Alvar Ellegårds mycket instruktiva elementära lärobok i ämnet (Ellegård 1969).

³ Här kan man med fördel arbeta med den tryckta ordboken direkt, utan omvägen över databasen, då den initialalfabetiska uppställningen serverar materialet i princip omedelbart tillgängligt.

Prefixavledningarna registreras uteslutande som enkla ord. Orsaken härtill är rent teknisk: varken initial- eller finalsorering kan särskilja prefixavledningar som efterled i sammansättning. – Det kan rimligen antas att denna inskränkning inte på något systematiskt sätt påverkar undersökningsresultatet.

Vidare redovisas kategorin sammansatta ord bara i de mera summariska, typologiskt övergripande sorteringarna av suffixavledningar (avsn. 6.1.1 och 7.1.1). För de enskilda suffixen och suffixtyperna (avsn. 6.2.1 och 7.2.1) inskränks redovisningen till enkla ord. Studium av fördelningen mellan enkla och sammansatta ord på denna mer specifika nivå hade möjligen inte varit ointressant men får hänskjutas till en framtida större undersökning.

4. Latinska suffix

Nedan följer en uppställning av latinets normala avledningssuffix, sorterade på verb-, adjektiv- och substantivbildande samt inom vardera kategorin på verb-, adjektiv- och substantivbaser. Som exempel anförs latinska avledningar morfemseparerade, jämte inlånade svenska former utan morfemseparation. Med + markeras de suffix vilkas svenska ekvivalenter i finalalfabetiskt sorterade listor från SAOB-databasen legat till grund för denna studie.

Latinska suffix

verbsuffix	excerperade	latin	svenska
-are		<i>nomin-<u>are</u></i>	<i>nominera</i>
-ic	+	<i>commun-<u>ic-are</u></i>	<i>kommunicera</i>
-i- <u>fic-are</u>	+	<i>qual-<u>i-<u>fic-are</u></u></i>	<i>kvalificera</i>
		<i>quant-<u>i-<u>fic-are</u></u></i>	<i>kvantifiera</i>
- <u>iz-are</u>	+	<i>civ-<u>il-<u>iz-are</u></u></i>	<i>civilisera</i>
-ere, -ire		<i>re-<u>duc-ere</u></i>	<i>reducera</i>
adjektivsuffix			
<i>på substantivbas</i>			
-al, -ial		<i>leg-<u>al-is</u></i>	<i>legal</i>
		<i>cul-tur-<u>al-is</u></i>	<i>kulturell</i>
		<i>cord-<u>ial-is</u></i>	<i>kordial</i>
-an, -ian		<i>urb-<u>an-us</u></i>	<i>urban</i>
		<i>ital-<u>ian-us</u></i>	<i>italiensk</i>
-ar		<i>capill-<u>ar-is</u></i>	<i>kapillär</i>
		<i>regul-<u>ar-is</u></i>	<i>reguljär</i>
-ari		<i>litter-<u>ari-us</u></i>	<i>litterär</i>
-ens		<i>cret-<u>ens-is</u></i>	<i>kretensisk</i>
-ic		<i>class-<u>ic-us</u></i>	eng. <i>classic</i> , fra. <i>classique</i>
-il	+	<i>serv-<u>il-is</u></i>	<i>servil</i>
-in		<i>mar-<u>in-us</u></i>	<i>marin</i>
-os		<i>nerv-<u>os-us</u></i>	<i>nervös</i>
<i>på verbbas: presensstam</i>			

-nt		<i>toler-ans</i> (< <u>-ant-s</u>)	<i>tolerant</i>
		<i>in-haer-ens</i> (< <u>-ent-s</u>)	<i>inherent</i>
-nd		<i>tent-a-nd-us</i>	<i>tentand</i>
		<i>divid-end-us</i>	<i>dividend</i>
-bil	+	<i>miser-a-bil-is</i>	<i>miserabel</i>
		<i>horr-i-bil-is</i>	<i>horribel</i>
-id		<i>tim-id-us</i>	<i>timid</i>
-il	+	<i>hab-il-is</i>	<i>habil</i>
på verbbas: supinstam			
-t, -s, -it		<i>de-spera-t-us</i>	<i>desperat</i>
		<i>per-fec-t-us</i>	<i>perfekt</i>
		<i>per-ver-s-us</i>	<i>pervers</i>
		<i>fin-it-us</i>	<i>finit</i>
-iv	+	<i>act-iv-us</i>	<i>aktiv</i>
-ori	delvis	<i>pro-vis-ori-us</i>	<i>provisorisk</i>
substantivsuffix			
på adjektivbas			
-i		<i>vac-ant-i-a</i>	<i>vakans</i>
		<i>intel-lig-ent-i-a</i>	<i>intelligens</i>
-(i)tat	+	<i>dign-itas</i> (< <u>-i-tat-s</u>)	<i>dignitet</i>
		<i>qual-itas</i> (< <u>-i-tat-s</u>)	<i>kvalité</i>
-(i)tudin	+	<i>Ampl-i-tudo</i> (< <u>-i-tudin-ø</u>)	<i>amplitud</i>
på substantivbas			
-ari		<i>aqu-ari-um</i>	<i>akvarium</i>
-(i)cul		<i>part-i-cul-a</i>	<i>partikel</i>
på verbbas: rot eller presensstam			
-ment	+	<i>frag-ment-um</i> (inf. <i>frangere</i>)	<i>fragment</i>
		<i>argu-ment-um</i>	<i>argument</i>
-or	+	<i>terr-or</i>	<i>terror</i>
		<i>vig-or</i>	<i>vigör</i>
på verbbas: supinstam			
-ion		<i>imit-at-io</i> (< <u>-t-ion-ø</u>)	<i>imitation</i>
		<i>con-ver-s-io</i> (< <u>-s-ion-ø</u>)	<i>konversion</i>
-or (nomen agentis)	+	<i>rec-t-or</i>	<i>rektor</i>
		<i>di-rec-t-or</i>	<i>direktör</i>
-u		<i>e-ven-t-u-s</i>	<i>eventuell</i>
		<i>ac-t-us</i>	<i>akt</i>
-ur		<i>struc-t-ur-a</i>	<i>struktur</i>
		<i>poli-t-ur-a</i>	<i>polityr</i>

Av ett trettiotal latinska suffix (33 noteringar; vissa suffix, som *-ic* och *-or*, noteras under mer än en kategori) har ett dussin valts ut som underlag för denna studie. Som nämnts har två distinktioner omedelbart framträtt som särskilt centrala: den mellan *enkla* och *sammansatta ord* och den mellan *allmänspråk* och *fackspråk*. I tabell 1 listas de valda suffixavledningarna i ordning efter fallande totalfrekvens, med uppgift om förekomst och fördelning på enkla ord (*simplicia*) och sammansättningar (*composita*). Det mest frekventa suffixet, *-or* (ofta men långt ifrån alltid i nomen agentis-funktion), uppdelas efter sin svenska manifestation som bevarat latinskt *-or* resp. franskt *-ör*.

TABELL 1. Latinska suffixavledningar excerperade i SAOB. Absolut och relativ frekvens.

suffix	latin	svenska	N	simpl.	%	comp.	%
<i>-or</i>	<i>di-rec-t-or</i>	<i>direktör</i> (via fra. <i>directeur</i>)	1090	304	28	786	72
<i>-or</i>	<i>rec-t-or</i>	<i>rektor</i>	807	226	28	581	72
<i>-ment</i>	<i>frag-ment-um</i> (inf. <i>frangere</i>)	<i>fragment</i>	686	109	16	577	84
<i>-(i)tat</i>	<i>dign-itas</i> (< <i>-i-tat-s</i>)	<i>dignitet</i>	623	434	70	189	30
<i>-iv</i>	<i>act-iv-us</i>	<i>aktiv</i>	541	271	50	270	50
<i>-iz-are</i>	<i>civ-il-iz-are</i>	<i>civilisera</i>	418	390	93	28	7
<i>-bil</i>	<i>miser-a-bil-is</i>	<i>miserabel</i>	378	207	55	171	45
<i>-il[i:l], -il</i>	<i>serv-il-is, hab-il-is</i>	<i>servil, habil</i>	181	46	25	135	75
<i>-ori</i>	<i>pro-vis-ori-us</i>	<i>provisorisk</i>	96	50	52	46	48
<i>-ic-are, -i-fic-are</i>	<i>commun-ic-are, qual-i-fic-are</i>	<i>kommunicera, kvalificera</i>	71	68	96	3	4
<i>-(i)tudin</i>	<i>ampl-i-tudo</i> (< <i>-i-tudin-ø</i>)	<i>amplitud</i>	18	10	56	8	44
		Σ	4909	2115	43	2794	57

Hur pass representativt detta urval är för det latinska lånordsbeståndet i svenskan under perioden 1520–2000 är svårt att säga. Det i båda kategorierna mest frekventa suffixet, *-or*, som belägger 39 % av den excerperade totaliteten, är förvisso vanligt men överträffas sannolikt av flera, här icke representerade suffix (främst kanske av *-ion* i otaliga substantivavledningar). Å andra sidan har suffixen valts någorlunda allsidigt: de representerar tre ordklasser både bland baserna för och produkterna av avledningen. – Man noterar t.ex. att den totala fördelningen på enkla ord

och sammansättningar, 43 : 57 %, motsvaras av ett markant starkare inslag av sammansättningar bland avledningarna på *-or* (sv. *-or/-ör*), *-ment* och *-il*, medan förhållandet är det motsatta i dem på *-itat-*, *-izare* (sv. *-isera*) och *-icare* (sv. *-icera*); bland de övriga råder relativ jämvikt. Att sammansättningsbenägenheten generellt är mindre vid verb än vid substantiv ter sig väl rimligt.

Det torde hur som helst vara uppenbart att representationen av mera lågfrekventa suffix knappast är till nackdel för en kvalitativ bedömning av tendenser i materialet.

5. Latinska prefix

Av prefixavledda latinska lånord väljs de ut som bildats med prefixen *inter-* och *per-*, och alltså endast som enkla ord.

TABELL 2. Latinska prefixavledningarna excerperade i SAOB

prefix	Latin	svenska	Σ
<i>per-</i>	<i>per-fec-t-us</i>	<i>perfekt</i>	142
<i>inter-</i>	<i>inter-leg-e-nt-i-a</i>	<i>intelligens</i>	135
			Σ 277

6. Inlåning och nyanvändning samt sammansättning. Allmän- och fackspråk

Inlåningen och nyanvändningen av latinskt ordmaterial behandlas först i allt nysvenskt språk, utan hänsyn till fördelningen på allmänspråk och fackspråk.

Tidsdimensionen studeras över hela den nysvenska perioden (dvs. från 1520 eller SAOB:s äldsta källmaterial). Hela materialet har sorterats på delperioder om vardera 50 år med början vid sekelskiftet 1600; 1500-talet (alltså efter 1520) har fått utgöra en hel delperiod. Översiktligt meddelas först den totala fördelningen på äldre och yngre nysvensk period, dvs. här före resp. efter 1700-talets mitt. Den senare av dessa båda perioder står alltså i fokus för intresset.

6.1. Totalt

Utan avseende på fördelningen på enskilda suffix och prefix redovisas först det totala beståndet av avledningar av resp. typ.

6.1.1. Suffixavledning

Den totala inlåningen av latinskt ordmaterial med de valda suffixen i enkla och sammansatta ord redovisas i tabell 3 på nästa sida.

TABELL 3. Latinska suffixavledningar i SAOB som enkla ord och som efterled i sammansättningar. Frekvensfördelning dels före resp. efter 1749/-50, dels över 50-årsperioder under nysvensk tid. Antal belägg samt procentandel av det totala antalet suffixavledningar inom resp. kategori.

Suffix	1500–1749		1750–1999		Σ
enkla ord	697		1418		2115
%	33		67		100
sammans.	267		2527		2794
%	10		90		100

Suffix	1520	1600	1650	1700	1750	1800	1850	1900	1950	Σ
	-99	-49	-99	-49	-99	-49	-99	-49	-99	
enkla ord	110	210	174	203	341	491	412	157	17	2115
%	5	10	8	10	16	23	19	7	1	100
sammans.	32	52	75	108	227	298	845	998	159	2794
%	1	2	3	4	8	11	30	36	6	100

Från tiden före 1750 noteras totalt 697 enkla ord och 267 sammansättningar. Motsvarande värden för perioden efter 1750 är 1418 resp. 2527.⁴ Det innebär att 67 % av de enkla orden, 90 % av de sammansatta, noteras från det senare tidsavsnittet. Mönstret preciseras i de enskilda delperioderna. – I den mån denna statistik någorlunda korrekt reflekterar verkligheten i språkkällorna (snarare än allsköns för utomstående svårgenomskådliga inkongruenser i SAOB-redaktionens arbetssätt, och jag är osäker på den punkten), tycks i varje fall ett par slutsatser vara klara. De skall här preciseras med tillämpning på båda kategorierna. Tänkbara förklaringar i den yttre historien antyds därvid parentetiskt; de kan utvecklas i vidare studier.

Benägenheten till inlåning och nyanvändning av latinskt ordmaterial, speglat först i värdena för enkla ord, är sålunda av statistiken att döma relativt måttlig under 1500-talet (luthersk ”folklighet”? reformatorernas

⁴ SAOB:s noteringar för 1900-talet, och särskilt dess senare hälft, måste rimligtvis tillmätas blott ringa vitsord.

språknationalism? vasatidens allmänna kulturfattigdom?). Den är markant högre under 1600-talet – dock inte högre i dess senare hälft än i dess förra; snarast tycks en viss stagnation i latinsk ordinlånning präglad stormaktsseklet (Bureus och götisk purism? Stiernhielm? Rudbeck?). En markant uppgång noteras med början i 1700-talets förra hälft (Vetenskapsakademien 1739? Linné? sakprosans framväxt?). Uppgången fortsätter i stegrad omfattning under senare 1700-tal för att kulminera i det tidigare 1800-talet (klassicism? Boström?) och avta i det senare (demokratiserad offentlighet? folk-rörelser?). Nedgången i det tidigare och, särskilt markant, det senare 1900-talet säger mycket litet, då ju SAOB-materialet har svagare vitsord för detta blott ofullständigt dokumenterade sekel.

Frekvensen av *sammansättningar* i detta material återspeglar förmodligen en helt annan sida av språkbrukarnas kompetens än den som kommer till uttryck i ordinlånning och semantiska förskjutningar. Benägenheten att använda latinska suffixavledda lånord som efterled i sammansättningar behöver egentligen inte ha någon som helst relation till dessa ords latinska – eller ens ”främmande” – ursprung och identitet: latinprägelns kan under långvarig användning av ett väl etablerat och assimilerat lånord ha mer eller mindre fullständigt förbleknat. Möjligen kan man här pröva hypotesen om en statistiskt påvisbar korrelation vid varje given tidpunkt i språkhistorien mellan å ena sidan graden av lånords ”acklimatisering” (mätt enklast i tid från inlåningstillfället) och å andra sidan produktiviteten i centrala ordbildningsmönster, som just sammansättningen, i relation till samma lånord. En sådan hypotesprövning kan lämpligen ta sin utgångspunkt i begrundan av de relationer som framträder i tabell 3 ovan.

Denna benägenhet till sammansättning med latinska suffixavledning som efterled ökar som synes i tabellen under hela den nysvenska tiden. Till skillnad från enkelordsanvändningen ökar den också *konstant* (bortsett från en förmodligen helt SAOB-betingad och därmed irrelevant nedgång under senare 1900-tal). Ett markant ”språng” uppåt noteras i senare 1800-tal, alltså ett sekel senare än motsvarande markanta ökning i enkelordsanvändningen. Proportionerna mellan kategorierna i de enskilda delperioderna är talande. Ända fram till mitten av 1800-talet är värdena för inlåning och nyanvändning av enkla latinska ord högre än de för sammansättning med sådana ord som efterleder. Sedan vänder proportionerna.

Före 1850 är alltså språkbrukarnas aptit på inlån av nya latinska ord, liksom på inbrytningar i nya användningsdomäner för de redan inlånade, större än deras beredvillighet att införliva dessa nya ord i ett levande for-

mellt bildningsmönster som sammansättningen. Nykomlingarna i språket är många före 1850, men de behandlas med viss formell reservation. Efter 1800-talets mitt, då öppenheten för latinbaserade nyheter i ordförrådet börjar avta, ökar i stället den kreativa användningen av det inlånade godset. Med en formulering som kanske är i starkaste laget kunde man säga att det främmande då stabiliseras inom givna kvantitativa ramar och blir hemtamt.

6.1.2. Prefixavledning

Den totala inlåningen av latinskt ordmaterial med de valda prefixen (*inter-* och *per-*) i enkla ord redovisas i tabell 4.

TABELL 4. Latinska prefixavledningar i SAOB som enkla ord. Frekvensfördelning dels före resp. efter 1749/50, dels över 50-årsperioder under nysvensk tid. Antal belägg samt procentandel av det totala antalet prefixavledningar.

Prefix	1500–1749			1750–1999					Σ
	86			191					277
%	31			69					100

Prefix	1500–99	1600–49	1650–99	1700–49	1750–99	1800–49	1850–99	1900–49	1950–99	Σ
	8	35	20	23	28	65	65	32	1	277
%	3	13	7	8	10	23	23	12	–	100

Avledningarna med de båda prefixen *inter-* och *per-* fördelar sig uppenbarligen över tid i samma mönster som (de enkla) suffixavledningarna.

6.2. Formell typologi

Från latinet under nysvensk tid inlånade ord har alltså excerperats ur OSA-databasen eller (i avsevärt mera begränsad utsträckning) den tryckta ordboken genom urskiljning av ett tiotal latinska suffix-

avledningar, identifierade genom sina svenska ordslut, samt ett par latinska prefixavledningar. I detta avsnitt belyses den typologiska fördelningen i båda kategorierna i tidsdimensionen.

6.2.1. Suffixavledning

Fördelade över femtioårsperioderna i enkla (dvs. icke sammansatta) ord redovisas de studerade suffixen efter fallande totalfrekvens i tabell 5 på nästa sida. Rangordningen av avledningstyperna inom varje delperiod anges.

De enskilda avledningstyperna studeras lämpligen efter uppdelning på suffixtyper: de substantiviska *-itet*, *-ör*, *-or* och *-ment*; de blandade substantiviska och adjektiviska *-iv*, *-bel*, *-ori(-um, -sk)* och *-il*; verbsuffixen *-isera* och *-icera*. Suffixet *-i-tudin-* med blott 10 belägg kommenteras inte. Från värdena i senare 1900-tal bortses konsekvent.

Bland de substantiviska suffixen noterar man att *-itet* (som bara i försvinnande få fall uppträder i den franska varianten *-ité*) erövrar sin spetsställning först efter 1600, för att sedan behålla den tämligen obestridd in i nutiden med ett tillfälligt avbrott på hög nivå i senare 1800-tal, då *-itet* med knapp marginal passeras av det expansiva *iz-*. Det sistnämnda ordslutet – den franska varianten av *-or*-suffixet – överflyglas av det intakt latinska ordslutet *-or* fram till mitten av 1600-talet. Förhållandet vänder då tvärt (väl under ett växande romanskt tryck, betygat i andra sammanhang) till en *-ör*-dominans som är stark 1700-talet ut, för att senare åter försvagas. Efter en lång svacka i senare 1600-tal och det fransyska 1700-talet går nämligen *-or* en ny vår till mötes i ett tyskpräglad (och därmed även mera direkt latinövertagande?) 1800- och tidigare 1900-tal; dock behåller *-ör* in på det sistnämnda seklet ett visst övertag. – Ordslutet *-ment*, som var det ledande på 1500-talet, företer sedan under hela den nysvenska perioden en stadigt vikande tendens, som på härvarande standpunkt är svårförklarlig.

TABELL 5. Latinska avledningssuffix och motsvarande svenska ordslut i enkla ord i SAOB, ordnade efter fallande totalfrekvens, fördelade över 50-årsperioder under nysvensk tid. Antal belägg samt (med fetstil) rangnummer inom resp. 50-årsperiod. Allmänspråk och fackspråk.

latinskt suffix	svenskt ordslut	1520 -99	1600 -49	1650 -99	1700 -49	1750 -99	1800 -49	1850 -99	1900 -49	1950 -99	Σ
<i>-tat-</i>	<i>-itet, -ité</i>	11 5	60 1	37 2	41 1	72 1	101 2	66 3	43 1	3 2	434 1
<i>-iz-</i>	<i>-isera</i>	12 4	22 5	17 5	23 4	71 2	114 1	90 1	38 2	3 2	390 2
<i>-or</i>	<i>-ör</i>	3 7	20 6	20 3	35 2	66 3	59 4	73 2	26 3	2 4	304 3
<i>-iv-</i>	<i>-iv</i>	16 3	6 8	15 6	15 6	52 4	96 3	54 5	15 5	2 4	271 4
<i>-or</i>	<i>-or</i>	23 2	31 2	12 7	16 5	23 6	34 6	64 4	18 4	5 1	226 5
<i>-bil-</i>	<i>-bel</i>	2 9	23 4	38 1	29 3	25 5	46 5	30 6	14 6		207 6
<i>-ment-</i>	<i>-ment</i>	28 1	26 3	20 3	13 7	7 8	7 9	6 10	1 8	1 6	109 7
<i>-ic-</i>	<i>-icera</i>	11 5	14 7	5 8	13 7	12 7	5 10	7 9		1 6	68 8
<i>-ori-</i>	<i>-orium</i>	3 7	6 8	4 10	7 9	4 10	12 8	14 7			50 9
<i>-il-</i>	<i>-il</i>	1 10	2 10	5 8	5 11	6 9	17 7	8 8	2 7		46 10
<i>-i-</i> <i>tudin-</i>	<i>-itud</i>			1 11	6 10	3 11					10 11
	Σ	110	210	174	203	341	491	412	157	17	2115

Bland de blandade substantiv- och adjektivsuffixen domineras bilden av turerna i den dramatiska duellen på toppnivå mellan ordsluten *-iv* och *-bel* (*arkiv* och *lasciv* resp. *nobel* och *variabel*). Det förra ordslutet leder stort på

1500-talet, men förhållandet vänder tvärt 1600 och förblir konstant till mitten av 1700-talet, då *-iv* nästan lika tvärt återtar dominansen och raskt expanderar till en ohotad topposition i tidigare 1800-tal. *-bel* fluktuerar överhuvudtaget lugnare, med två svagt markerade toppar i senare 1600-resp. tidigare 1800-tal; ur den senare utvecklas ett relativt jämviktsläge med ett vikande *-iv* i tidigare 1900-tal. Man undrar onekligen över den närmare innebörden av denna *-iv*-suffixets vitala och dramatiska karriär som nysvenskt ordslut. – Också de mera lågfrekventa ordsluten på *-orium/-orisk* och *-il* växlar dominans under perioden och delar båda en viss expansion under 1800-talet.

De båda verbsuffixen på grekiskt *-iz-* resp. latinskt *-ic-* (eller *-i-fic-*), med svenskt ordslut på resp. *-isera* och *-icera*, uppträder i tämligen jämn fördelning (med en viss övervikt för det förra) fram till mitten av 1600-talet, då det senare, från en redan i utgångsläget låg nivå, inleder en kräftgång som egentligen aldrig upphört. Det grekiska suffixet deltar däremot mycket markant i den allmänna expansionen från mitten av 1700-talet, och ordslutet *-isera* framstår under yngre nysvensk tid närmast som det normala i verb inlånade från latinet. Vad detta än beror på, har det i varje fall ingen relation till grekiskans ställning som långgivande språk i svenskan, eftersom *-iz-*-suffixet i latinsk ordbildning alltsedan senantiken ohämmat inblandats i – och därmed övertagits med – genuint latinskt morfemgods.

6.2.2. Prefixavledning

Fördelade över femtioårsperioderna i enkla ord redovisas de studerade prefixavledningarna efter fallande totalfrekvens i tabell 6 på nästa sida.

TABELL 6. Latinska prefixavledningar i enkla ord i SAOB, ordnade efter fallande totalfrekvens, fördelade över 50-årsperioder under nysvensk tid. Antal belägg. Allmänspråk och fackspråk.

Prefix	1500–1749					1750–1999					Σ
	86					191					277
%	31					69					100

Prefix	1500 –99	1600 –49	1650 –99	1700 –49	1750 –99	1800 –49	1850 –99	1900 –49	1950 –99	Σ
<i>per-</i>	4	24	14	12	14	28	28	17	1	142
<i>inter-</i>	4	11	6	11	14	37	37	15		135
Σ	8	35	20	23	28	65	65	32	1	277

Prefixavledningen bjuder inte på några nämnvärda avvikelser från totalmönstret. En viss topp i tidigare 1600-tal beror sannolikt på källäget i SAOB (varom närmare nedan i avsn. 8).

7. Inlåning och nyanvändning samt sammansättning i fackspråk

En sida av den ovan antydda utvecklingen är ju *professionaliseringen* av skriftmiljön, framväxten av domäner i litteraciteten för ett specifikt professionellt, särskilt ett vetenskapligt, bruk av svenska språket, ett kvalificerat svenskt "fackspråk". Denna viktiga utveckling anses numera ofta börja på allvar i samband med Kungl. Vetenskapsakademiens instiftande 1739, och en av dess tidiga förgrundsgestalter var Carl von Linné (Fries 1996 med ref.). SAOB-redaktionen tycks emellertid urskilja fackspråk också i tidigare skeden, då man sätter fackspråksbeteckningar av skilda slag också på belägg från äldre nysvensk tid. Detta är inte orimligt, och professionellt språk är i viss mening ännu äldre: redan vadstenaprosan kan ses som en sorts religiöst fackspråk (se främst Thors 1957). De medeltida läkeböckerna företer vissa fackspråkliga drag, och en sen vadstenaskribent som Peder Månsson kan med viss rätt uppfattas som en låt vara något egen-sinnig producent av ett slags fackspråk på yngre fornsvenska, utvecklat inom ett flertal domäner: jordbruk och lantushållning, krigskonst, sjöfart, barnuppfostran.

Gränsdragningen mellan fackspråk och "allmänspråk" är uppenbarligen diffus. Klart är väl ändå att även ett lösligt och vidsträckt avgränsat fackspråksbegrepp fångar en viktig realitet i språkbeskrivningen.

Fackspråk och ordbildning

Fackspråkets relevans också i äldre skeden framträder med viss skärpa om det mönster som tecknades i föregående avsnitt preciseras efter distinktionen allmänspråk : fackspråk. Avgränsningen bygger då på SAOB:s markering av enskilda ord eller ordanvändningar som tillhörande något specifikt fackområde.

7.1.Totalt

Liksom i föregående avsnitt redovisas först det totala beståndet av avledningar utan avseende på fördelningen på enskilda suffix och prefix.

7.1.1. Suffixavledning

Inlåningen av latinskt ordmaterial fördelat på allmänspråk och fackspråk redovisas i tabell 7.

TABELL 7. Latinska suffixavledningar i SAOB utan och med fackspråksbeteckning (*allm.* resp. *fack*) som enkla ord (*enkla*) och som efterled i sammansättningar (*sms.*). (Frekvensfördelning dels före resp. efter 1749/-50, dels över 50-årsperioder under nysvensk tid. Antal belägg samt procentandel av det totala antalet suffixavledningar inom resp. kategorier.)

Suffix	1500–1749	1750–1999	Σ
allm., enkla	426	791	1217
%	35	65	100
allm., sms.	240	1929	2169
%	11	89	100
fack, enkla	271	627	898
%	30	70	100
fack, sms.	27	598	625
%	4	96	100

Suffix	1500–99	1600–49	1650–99	1700–49	1750–99	1800–49	1850–99	1900–49	1950–99	Σ
allm., enkla	57	128	116	125	197	269	221	94	10	1217
%	5	11	10	10	16	22	18	8	1	100
allm., sms.	31	45	64	100	203	245	643	724	114	2169
%	1	2	3	5	9	11	30	33	5	100
fack, enkla	53	82	58	78	144	222	191	63	7	898
%	6	9	6	9	16	25	21	7	1	100
fack, sms.	1	7	11	8	24	53	202	274	45	625
%	–	1	2	1	4	8	32	44	7	100

Totalt sett är inemot hälften (898 av 2115 (jfr tabell 3) eller 42 %) av de enkla suffixavledda latinska lånorden fackspråksbetecknade, mot bara dryga femtedelen (625 av 2794 eller 22 %) av de sammansatta. Skribenter i strikt sakorienterade genrer har alltså något lättare för att låna in eller nyanvända latinskt ordgods (alltså att använda det som enkla ord) än för att bruka det i produktiv ordbildning av sammansättnings typ (898 resp. 625 ord), medan allmänspråkets skribenter uppvisar det motsatta preferensmönstret (1217 resp. 2169 ord). Detta är väl intuitivt rimligt: det vanligare, mera ”hemtama” lånordsgodset, det som lättast låter sig sammansättas, är väl mera utbrett i allmänspråket än i fackspråket.

Bilden nyanseras något när den ses i tidsperspektivet. I allmänspråket, som ju svarar för huvuddelen av materialet, kan fördelningen på perioden före resp. efter 1749/-50 inte avvika nämnvärt från den som i föregående avsnitt påvisades för totaliteten (33 resp. 67 % för enkla ord, 10 resp. 90 % för sammansatta, jfr tabell 3): den är för det egentliga allmänspråket 35 resp. 65 % för enkla ord, 11 resp. 89 % för sammansatta. Sammansättningen är alltså överhuvudtaget ovanlig före 1750. I fackspråket är mönstret accentuerat: 30 resp. 70 % för enkla ord, 4 resp. 96 % för sammansatta. Sammansättning i fackspråk förekommer alltså bara ytterst sparsamt under äldre nysvensk tid, för att sedan dela allmänspråkets ökning. Språnget kring mitten av 1800-talet är här relativt sett ännu mera dramatiskt: från 8 till 32 % sammansatta ord i fackspråket, från 11 till 30 % i allmänspråket.

Generellt gäller alltså – väl föga överraskande – att latinskt lånordsgods i fackspråk hävdar sig bättre i inlåning och nyanvändning av enkla ord och sämre i sammansättning, medan relationen i allmänspråket är den omvända. Man kan därmed, med detta material, belägga en viss profilering av den professionella prosan mot den allmänna. Fackspråksskribenterna tycks emellertid, utöver denna påvisbart högre grad av inlånings- och nyanvändningsbenägenhet, ändå relativt prydligt inrätta sig efter generellt giltiga tendenser i språkutvecklingen.

7.1.2. Prefixavledning

Antalet fackspråksbeteckningar i enkla latinska prefixavledningar redovisas i tabell 8 på nästa sida.

TABELL 8. Latinska prefixavledningar i SAOB utan och med fackspråksbeteckning (*allm.* resp. *fack*) som enkla ord. (Frekvensfördelning dels före resp. efter 1749/-50, dels över 50-årsperioder under nysvensk tid. Antal belägg samt procentandel av det totala antalet prefixavledningar inom resp. kategori.)

Prefix	1500–1749		1750–1999		Σ
allm.	57		44		101
%	56		44		100
fack	29		147		176
%	16		84		100

Prefix	1520 –99	1600 –49	1650 –99	1700 –49	1750 –99	1800 –49	1850 –99	1900 –49	1950 –99	Σ
allm.	6	29	11	11	8	20	11	4	1	101
%	6	29	11	11	8	20	11	4	1	100
fack	2	6	9	12	20	45	54	28		176
%	1	3	5	7	11	26	31	16		100

Avledningarna med prefixen *inter-* och *per-* företer i *fackspråket* samma mönster av kraftigt stegrad inlåning och nyanvändning av enkla ord efter 1749/-50 som de enkla suffixavledningarna – snarast ännu mera markant (16 : 84 resp. 30 : 70 %; jfr. tabell 7). Allmänspråket uppvisar däremot ett mönster som nästan kan te sig motsatt detta: de båda prefixavledningarna är något färre i yngre än i äldre nysvensk tid (44 resp. 56 %). Detta sammanhänger sannolikt med den markanta toppnoteringen för *inter-* och *per-* avledningar under tidigare 1600-tal; härom vidare nedan (avsn. 8).

7.2. Formell typologi

De enskilda avledningstyperna i *fackspråket* redovisas i tabell 9 efter samma plan som i båda språkarterna sammanslagna ovan (avsn. 6.2). De kommenteras i omedelbar anslutning till genomgången.

7.2.1. Suffixavledning

Fackspråkets latinska suffixavledningar redovisas i tabell 9.

TABELL 9. Latinska avledningssuffix och motsvarande svenska ordslut i enkla ord i SAOB, ordnade efter fallande totalfrekvens, fördelade över 50-årsperioder under nysvensk tid. Antal belägg samt (med fetstil) rangnummer inom resp. 50-årsperiod. Fackspråk.

Latinskt suffix	svenskt ordslut	1520 -99	1600 -49	1650 -99	1700 -49	1750 -99	1800 -49	1850 -99	1900 -49	1950 -99	Σ
-iv-	-iv	11 2	4 7	8 3	11 3	35 2	76 1	32 3	10 3		187 1
-i-tat-	-itet, - itét	7	28	17	13	39	28	26	13	2	173
		4	1	1	1	1	3	4	1	2	2
-iz-	-isera	4 5	5 6	2 6	7 5	25 3	47 2	39 2	11 2	1 3	141 3
-or	-or	9 3	10 3	7 4	5 7	6 6	15 5	42 1	10 3	4 1	108 4
-bil-	-bel	2 7	4 7	7 4	10 4	9 5	22 4	13 6	10 3		77 5
-or-	-ör	1 8	8 5	2 6	7 5	15 4	15 5	20 5	8 6		76 6
-ment-	-ment	14 1	12 2	11 2	4 9	3 8	4 9	4 9	1 7		53 7
-ic-	-icera	4 5	9 4	1 9	12 2	5 7	2 10	6 7			39 8
-il-	-il		1 9	1 9	3 10	3 8	8 7	5 8			21 9
-ori-	-orium	1 8	1 9	2 6	1 11	1 11	5 8	4 9			15 10
-i-tudin-	-itud				5 7	3 8					8 11
Σ		53	82	58	78	144	222	191	63	7	898

Bland de substantiviska suffixen noterar man *-itet* i ungefär samma dominansmönster som i totalmaterialet, i senare 1800-tal dock – och med bredare marginal – passerat av *-or*, inte av *-ör*. Över huvud gäller att *-or* har en avsevärt starkare ställning i fackspråket än i allmänspråket: det distanseras av *-ör* först efter 1700, inte före som i totalmaterialet, och *-ör*-dominansen, som i totalmaterialet står sig in på 1900-talet, är i fackspråket utjämnad redan i tidigare 1800-tal och därefter förbytt i en ganska stark ny *-or*-dominans. Tydligt är det bara under själva 1700-talet som inte ens fackspråket kan stå emot den franskklingande varianten av det latinska *-or*-suffixet; sedan återvinner den oförfalskade latinformen förlorad terräng. – Den påfallande regressen i bruket av avledningar på *-ment* framträder oförändrad, och då ungefär hälften av *-ment*-orden (totalt 53 av 109) faller inom fackspråket tycks den svårförklarliga (eller i varje fall här oförklarade) förekomsten därmed vara en i lika mån fackspråklig och allmänspråklig angelägenhet.

Däremot framträder fackspråket i distinkt kontrast mot allmänspråket i relationen mellan ordsluten *-iv* och *-bel*. Det förra uppträder i fackspråket i samma mönster och nästan samma skala som i totalmaterialet, medan *-bel* inte lika framgångsrikt som i totalmaterialet konkurrerar med *-iv*-suffixet i 1600- och tidigare 1700-tal; de höga noteringarna för *-bel* i dessa delperioder är begränsade till allmänspråket, och i fackspråket hävdar sig *-iv* starkare den nysvenska perioden igenom (ett jämviktsläge råder under 1600- och tidigare 1700-tal). Ordslutet *-bel* tycks därmed vara lika typiskt för allmänspråket som *-iv* för fackspråket.

I totalmaterialet dominerar alltså, konstaterade vi ovan, verbslutet *-isera* genomgående, och efter 1750 mycket kraftigt, över *-icera*. I fackspråket växlar dominansförhållandena mellan de båda verbsuffixen under de fyra första delperioderna. Därefter inträder dock i båda språkarterna samma mönster av mycket kraftig expansion för *-isera* och kräftgång för *-icera*. Iakttagelsen kan antyda den möjliga hypotesen att det ”nya” fackspråket – väl närmast det som kom med Vetenskapsakademien 1739 – orienterar sig mot nya domäner i sin latinska ordinlånning, där *-iz*-suffixet av någon anledning finner rikare användning.

En del av bakgrunden till det sistnämnda förhållandet kan väl ses i *iz*-avledningens sekundära karaktär. Suffixet åsättes normalt latinska stammar som redan är avledda med andra suffix, t.ex. *-an-* (som i *urbanisera*), *-ar-* (som i *militarisera*) och *-il-* (som i *civilisera*). Bruket av ordslutet *-isera* skulle därmed främjas av hög frekvens av redan inlånade – och avledda –

latinska ord (vilka ju är flera efter än före 1749/-50), möjligen också av speciellt "iz-vänliga" avledningar. En jämförelsevis rikt utvecklad derivationsstruktur och därmed hög grad av lexikal komplexitet i det latininlånade ordförrådet ökar sannolikt, i samspel med den höga frekvensen, *iz*-avledningens produktivitet. Måhända är ett sådant drag typiskt för fackspråklig terminologi i den "nya" vetenskapliga svenska som introduceras just med Vetenskapsakademiens språkpolitiskt distinkta vägval runt 1740. – Att effekten tycks nå även allmänspråket motsäger väl egentligen inte en sådan hypotes.

I alla händelser skiljer fackspråket ut sig otvetydigt – och står därmed i klar kontrast mot allmänspråket – vad gäller bruket under hela den nysvenska perioden av ordsluten *-or*, *-iv* och *-bel*: de två förra är starkare företrädare i fackspråket, det senare i allmänspråket. Och som sagt, *-icera/-isera*-komplexet antyder en avvikelse i fackspråket från allmänspråket: det förra företer olika, det senare samma mönster före och efter mitten av 1700-talet.

7.2.2. Prefixavledning

Fackspråkets latinska prefixavledningar redovisas i tabell 10.

TABELL 10. Latinska prefixavledningar i enkla ord i SAOB, ordnade efter fallande totalfrekvens, fördelade över 50-årsperioder under nysvensk tid. Antal belägg samt (med fetstil) rangnummer inom resp. 50-årsperiod. Fackspråk.

Prefix	1500–1749					1750–1999					Σ
	29					147					176
%	<i>16</i>					<i>84</i>					

Prefix	1520–99	1600–49	1650–99	1700–49	1750–99	1800–49	1850–99	1900–49	1950–99	Σ
<i>per-</i>		4	5	7	8	18	26	16	–	84
<i>inter-</i>	2	2	4	5	12	27	28	12	–	92
Σ	2	6	9	12	20	45	54	28	–	176

Också bland de båda prefixavledningarna markerar sig den tilltagande dominansen i fackspråket, om också inte lika starkt som bland suffixavledningarna.

8. Det latinbaserade fackspråkets domäner

Inlåningen av latinskt och grekiskt gods brukar tillskrivas en dominerande roll i uppbyggnaden av särskilt det vetenskapliga och tekniska fackspråkets vokabulär under nysvensk tid. I föregående avsnitt framhölls skeendet i mitten och senare hälften av 1700-talet som avgörande i utvecklingen under de följande seklen av en modern vetenskaplig svenska. Med Vetenskapsakademiens instiftande 1739 erövrades åt svenskan, har det sagts, den ”funktionsdomän” i språkbruket som i dag ter sig som den kanske allra hårdast ansatta och svårast hävdade: den naturvetenskapliga fackdiskursen.

Den allmänna och välkända bilden av en vetenskaplig expansion under 1800- och 1900-talet, ledd av de framflytande naturvetenskaperna, behöver knappast underbyggas. Detta skeende är numera ingående och ganska mångsidigt studerat, senast väl främst inom ramen för 1990-talets stora sakprosaprojekt (se t.ex. Melander & Olsson 2001). Till det som återstår att undersöka hör dock bl.a. frågan i vad mån och på vad sätt den latinburna fackspråksterminologien, sådan den registreras i SAOB, återspeglar denna väsentliga dimension i utvecklingen av en modern svensk vetenskapsdiskurs. Ett utkast till en sådan studie presenteras här.

De fackspråksbeteckningar som SAOB-redaktörerna åsatt specifika ord, ordformer och ordanvändningar sorteras nedan i fem ”domäner” eller ”fält” av vetenskapligt och tekniskt fackspråk. Avgränsningen av dessa fem fackspråksdomäner är helt konventionell: allmänt ospecificerat fackspråk (kallat *a*-fältet); teologi och humaniora (*h*-fältet); juridik, ekonomi och samhällsvetenskap (*s*-fältet); naturvetenskap och medicin (*n*-fältet); teknik (*t*-fältet).

Den totala mängden noteringar inom var och en av dessa fem domäner har beräknats och sorterats med fördelning på äldre resp. yngre nysvensk period. Av praktiska skäl bygger undersökningen på ett snävt begränsat material: endast de 176 fackspråkliga prefixavledningarna på *inter*- och *per*- har inventerats.

Proportionerna redovisas i tabell 11 på nästa sida.

TABELL 11. Fackspråksbeteckningar åsatta avledningar med prefixen *inter-* och *per-* i SAOB, fördelade dels på de fem ”domänerna” allmänt ospecificerat fackspråk (*a*), teologi och humaniora (*h*), juridik, ekonomi och samhällsvetenskap (*s*), naturvetenskap och medicin (*n*) och teknik (*t*), dels på perioden före resp. efter 1749/-50.

1520–1749			1750–1999		
fält	antal	domän	fält	antal	domän
Σ	29			147	
a a	8 8	fack ospecificerat	a a	25 25	fack ospecificerat
h h h h h H h	1 1 1 1 1 1 6	hist kyrkohist litt-hist musikhist mus relig språkv teologi, humaniora	h h h h h h h	17 11 4 3 2 1 38	språkv filos mus hist litt-hist musikhist konst teologi, humaniora
s s s	6 1 7	jur folkrätt polit juridik, ekonomi, samhällsvetenskap	s s s s s s	6 4 3 3 2 18	jur handel polit psykol folkrätt juridik, ekonomi, samhällsvetenskap
n n n n	3 1 1 5	med mat naturv naturvetenskap, medicin	n n n n n n n n n n n n n n n	17 8 7 5 4 3 3 1 1 1 1 1 1 58	med bot fys farm fysiol astr geol mat anat elektrotekn kem fys kir miner naturv odont zool naturvetenskap, medicin

t	2	mil sjöt	t	2	sjöt
t	1	lantmät	t	1	lant
			t	1	mil
			t	1	skepps
			t	1	tekn
			t	1	telef
			t	1	telegr
t	3	teknik	t	8	teknik

Materialet är möjligen för litet för att medge mera bestämda slutsatser. Fastslås kan dock att proportionerna knappast jävar en på allmänna grunder förväntad bild. För det första är fackspråksbeteckningar mycket markant (ungefär fem gånger) vanligare i SAOB:s material efter 1749/-50 än före. För det andra förskjuts proportionerna mellan fälten över tid i ett mönster som knappast överraskar. I nysvenskt fackspråk före 1750 är *h*- och *s*-fältet vardera något större än *n*-fältet, medan proportionerna vänt tämligen dramatiskt i den senare perioden, då *n*-fältet ensamt är likvärdigt med *h*- och *s*-fälten sammantagna. Man noterar samtidigt att allmänt och ospecificerat fackspråk (*a*-fältet) från en knapp tredjedel av beläggen före 1749/-50 minskar sin andel till en sjättedel efter.

Att i dessa proportioner läsa in något av de senare seklers såväl allmänt vetenskapliga som naturvetenskapliga expansion, liksom det vetenskapliga språkets tilltagande specificitet och precision, är måhända lika osäkert som trivialt. Det långivande latinets påtagliga roll i denna utveckling framstår lika fullt mycket tydligt.

Som relief åt bilden meddelas i tabell 12 på nästa sida fördelningen på samma perioder – här dessutom på delperioderna – av de *allmänspråkliga* (dvs. icke fackspråkliga) beläggen.

TABELL 12. Avledningar med prefixen *inter-* och *per-* i SAOB, icke försedda med fackspråksbeteckningar, fördelade på perioden före resp. efter 1749/-50 och anförda styckevis för varje 50-årig delperiod.

Allmänspråk			
1520–1749		1750–1999	
antal	57	antal	44
6	<i>perspektiv</i> 1537, <i>intercedera</i> 1559, <i>persvadera</i> 1561, <i>persvasion</i> 1561, <i>intercession</i> 1564, <i>perfekt</i> 1578	8	<i>persekvera</i> 1769, <i>interpunktation</i> 1778, <i>persiflage</i> 1780, <i>perception</i> 1781, <i>intellektuell</i> 1787, <i>permanent</i> 1790, <i>persiflera</i> 1790, <i>persvasiv</i> 1797
29	<i>perturbera</i> 1602, <i>perpetuan</i> 1613, <i>perseverera</i> 1615, <i>interpretation</i> 1617, <i>interrumpere</i> 1617, <i>permission</i> 1617, <i>perplex</i> 1624, <i>perstringera</i> 1624, <i>intercipera</i> 1627, <i>perplexitet</i> 1627, <i>interposition</i> 1630, <i>perturbation</i> 1630, <i>perversitet</i> 1630, <i>intercessional</i> 1631, <i>peregrinera</i> 1632, <i>interponera</i> 1633, <i>permovera</i> 1633, <i>perniciös</i> 1633, <i>persekution</i> 1633, <i>pertinent</i> 1633, <i>pervers</i> 1633, <i>interponent</i> 1635, <i>perorera</i> 1635, <i>pertinera</i> 1635, <i>perlustrera</i> 1638, <i>peregrination</i> 1643, <i>interlokvera</i> 1645, <i>interpellera</i> 1645, <i>perfektion</i> 1645	20	<i>interpolera</i> 1800, <i>perfid</i> 1800, <i>perfid</i> 1800, <i>interlokutör</i> 1801, <i>persiflör</i> 1801, <i>permanens</i> 1809, <i>peroration</i> 1810, <i>intelligera</i> 1812, <i>intellektualitet</i> 1818, <i>intellektual</i> 1821, <i>peremptorisk</i> 1822, <i>intermezzo</i> 1834, <i>perfektibilism</i> 1836, <i>perdu</i> 1837, <i>perkussion</i> 1837, <i>intelligent</i> 1839, <i>intertropisk</i> 1839, <i>interlokutris</i> 1840, <i>interkalera</i> 1845, <i>pertinens</i> 1847
11	<i>perpendikular</i> 1651, <i>intelligens</i> 1656, <i>permutera</i> 1656, <i>perpetuerlig</i> 1656, <i>perfektionera</i> 1657, <i>persistera</i> 1664, <i>permittera</i> 1679, <i>perpendikel</i> 1687, <i>intermedium</i> 1690, <i>permissiv</i> 1690, <i>peregrinant</i> 1693	11	<i>internationell</i> 1857, <i>perfiditet</i> 1857, <i>international</i> 1873, <i>internationalist</i> 1873, <i>intervjua</i> 1883, <i>intervjuare</i> 1883, <i>intervju</i> 1884, <i>permittent</i> 1885, <i>internationalism</i> 1894, <i>interparlamentarisk</i> 1896, <i>interparlamentarism</i> 1897

11	<i>interpret</i> 1700, <i>perdurera</i> 1708, <i>interpretera</i> 1711, <i>perversion</i> 1711, <i>interfoliera</i> 1716, <i>perspikuitet</i> 1716, <i>interruption</i> 1729, <i>pernoctera</i> 1729, <i>perpetuell</i> 1731, <i>interjektion</i> 1734, <i>interstitium</i> 1740	4	<i>interskandinavisk</i> 1905, <i>internationalistisk</i> 1913, <i>permanenta</i> 1929, <i>internordisk</i> 1930
		1	<i>perkolator</i> 1950

Fördelningen bekräftar allmänt den förväntade bilden av ett komplementärt mönster: det icke fackpräglade språket är svagare representerat efter 1749/-50 än före. Skillnaden är emellertid långt mindre dramatisk än i fackspråket. – Viss reservation måste kanske göras för koncentrationen av de båda prefixavledningarna i den äldre huvudperiodens allmänspråk till tidigare 1600-tal. Fenomenet omnämndes i förbigående ovan (tabell 8). Det säger dock sannolikt mera om karaktären av SAOB:s källmaterial än om den verkliga språkutvecklingen.⁵

De 176 excerperade fackspråksbetecknade prefixavledningarna, spridda på ämnesområden och beläggsår och summerade i resp. domäner (fält), redovisas i tabell 13 på de följande sidorna. Förutom på de båda huvudperioderna före resp. efter 1749/-50 meddelas här även värdena för fördelningen inom den senare huvudperioden: en äldre hundraårsperiod 1750–1849 och en yngre period efter 1850. Den senares vitsord är, med hänsyn till SAOB:s vikande täckning av 1900-talet, naturligtvis ovisst. Lika fullt kan dess värden avläsas i enhetlig kontrast mot den föregående perioden och torde därmed rimligtvis säga åtminstone något.

⁵ Fördelningen på de båda prefixen är i stort densamma i förra hälften av 1600-talet som i totalmaterialet (påtaglig dominans för *per-*), och de avledda ordens allmänna karaktär tycks inte heller avvika påvisbart. Möjligen kunde det – inom ramen för en annan uppgift – löna mödan att undersöka i vilken utsträckning SAOB:s omfattande excerpering ur det stora latinsk-svensk-tyska ordboksverket ”Lincopensen” 1640 (och framför allt dess avslutande svenska glossar) renderat något av ”överskottet” i delperioden 1600–1649.

TABELL 13. Avledningar med prefixen *inter-* och *per-* i SAOB, försedda med fackspråksbeteckningar och fördelade enligt uppställningen i tabell 11. Materialet sorterat så långt möjligt ämnesvis inom resp. domän och arrangerat efter ämnenas beläggsfrekvens i den senare delperioden. Fördelning dels på huvudperioderna före resp. efter 1750, dels på perioderna 1750–1849 och 1850–1999.

allmänt, ospecificerat			
1520–1749		1750–1999	
antal	8	antal	25
			1750–1849 : 1850–1999 11 : 14
8	fackspr	25	fackspr
	<i>interpretera</i> 1539, <i>perpetuell</i> 1629, <i>percipiera</i> 1635, <i>perpetuera</i> 1664, <i>perfektionera</i> 1686, <i>perpendikulär</i> 1710, <i>pervertera</i> 1716, <i>perpendikel</i> 1719		<i>permutation</i> 1750, <i>intervall</i> 1752, <i>perenn</i> 1759, <i>intermittent</i> 1791, <i>perfektibel</i> 1797, <i>intermediär</i> 1814, <i>persistent</i> 1815, <i>perspektivitet</i> 1817, <i>perforera</i> 1845, <i>interlineär</i> 1845, <i>intermedium</i> 1845, <i>persistera</i> 1867, <i>interpretator</i> 1869, <i>intellekt</i> 1871, <i>perkolation</i> 1881, <i>perversion</i> 1893, <i>perceptiv</i> 1896, <i>perspektiviker</i> 1898, <i>perkolat</i> 1899, <i>permittera</i> 1906, <i>perennera</i> 1914, <i>intellektualisera</i> 1917, <i>interponera</i> 1920, <i>perspektiv</i> 1942, <i>perfektionism</i> 1947

teologi, humaniora			
1520–1749		1750–1999	
antal	6	antal	38
			1750–1849 : 1850–1999 17 : 21
1	språkv	17	språkv
	<i>interpolera</i> 1748		<i>perfektum</i> 1756, <i>interpunktion</i> 1773, <i>interjektion</i> 1801, <i>interrogativ</i> 1801, <i>interpolation</i> 1812, <i>interpunktera</i> 1815, <i>perspirera</i> 1855, <i>interpolator</i> 1857, <i>interjektionell</i> 1874, <i>interdental</i> 1879, <i>perfektiv</i> 1890, <i>intervokalisk</i> 1894, <i>perfektivisk</i> 1899, <i>intervokal</i> 1899, <i>pertonera</i> 1903, <i>perfektivera</i> 1905, <i>interkonsonantisk</i> 1906
		11	filos
			<i>perfektibilitet</i> 1782, <i>intelligens</i> 1797, <i>intelligibel</i> 1797, <i>intellektuell</i> 1807, <i>perdurera</i> 1830, <i>intellektualism</i> 1830, <i>intelligent</i> 1835, <i>intellektualist</i> 1838, <i>intellektualistisk</i> 1840, <i>perfektionism</i> 1914, <i>perception</i> 1812
		4	mus
			<i>interludium</i> 1798, <i>perkussion</i> 1864, <i>perfekt</i> 1889, <i>intermezzo</i> 1898
1	hist	3	hist
	<i>interregnum</i> 1600		<i>intercession</i> 1892, <i>interallierad</i> 1918, <i>intercedera</i> 1919
1	litt-hist musikhist	2	litt-hist musikhist
	<i>intermed</i> 1739		<i>intermezzo</i> 1845, <i>intermedium</i> 1883
		1	konst
			<i>interkolumnium</i> 1909
1	kyrkohist		
	<i>interdikt</i> 1528		
1	mus		
	<i>intervall</i> 1739		
1	relig		
	<i>peregrination</i> 1638		

juridik, ekonomi, samhällsvetenskap			
1520–1749		1750–1999	
antal	7	antal	18
			1750–1849 : 1850–1999 7 : 11
6	jur	6	jur
	<i>pertinens</i> 1621, <i>persekvera</i> 1664, <i>interlokutorium</i> 1695, <i>intervenient</i> 1726, <i>peremptorisk</i> 1729, <i>intervention</i> 1734		<i>interlokutorisk</i> 1795, <i>interpellation</i> 1837, <i>perplex</i> 1844, <i>interlokution</i> 1845, <i>interdikt</i> 1883, <i>intervenera</i> 1922
		4	handel
			<i>intervenera</i> 1873, <i>intervenient</i> 1873, <i>intervention</i> 1874, <i>interlokal</i> 1893
		3	polit
			<i>interpellera</i> 1800, <i>interpellant</i> 1885, <i>interpellation</i> 1925
		3	psykol
			<i>persistens</i> 1845, <i>perseveration</i> 1909, <i>perseverera</i> 1909
1	folkrätt polit	2	folkrätt
	<i>intervention</i> 1676		<i>intervenera</i> 1837, <i>internationalisera</i> 1898

naturvetenskap, medicin			
1520–1749		1750–1999	
antal	5	antal	58
			1750–1849 : 1850–1999 27 : 31
3	med	17	med
	<i>intermission</i> 1632, <i>intermittent</i> 1696, <i>perspiration</i> 1721		<i>intervall</i> 1762, <i>intermittera</i> 1779, <i>perforation</i> 1802, <i>interstitium</i> 1819, <i>perkutera</i> 1832, <i>perniciös</i> 1833, <i>interstitiell</i> 1835, <i>perforera</i> 1840, <i>perkussion</i> 1847, <i>perkutör</i> 1847, <i>perspirera</i> 1857, <i>pervers</i> 1869, <i>intermittens</i> 1875, <i>perversitet</i> 1888, <i>perkutan</i> 1904, <i>intermediär</i> 1922, <i>persvasion</i> 1926
		8	bot
			<i>perenn</i> 1760, <i>perennera</i> 1809, <i>internodium</i> 1827, <i>perspiration</i> 1831, <i>intercellular</i> 1839, <i>interkalär</i> 1882, <i>intercellulär</i> 1892, <i>intermediär</i> 1909
		7	fys
			<i>interferens</i> 1834, <i>interferera</i> 1840, <i>interferensoskop</i> 1850, <i>permanent</i> 1855, <i>perturbation</i> 1855, <i>permeabilitet</i> 1892, <i>interferometer</i> 1912
		5	farm
			<i>perforat</i> 1836, <i>perkolator</i> 1881, <i>perforera</i> 1899, <i>perkolera</i> 1899, <i>pertussin</i> 1914
		4	fysiol
			<i>permeabel</i> 1857, <i>permeabilitet</i> 1857, <i>perception</i> 1921, <i>intermediär</i> 1922
		3	astr
			<i>interkalation</i> 1795, <i>interkalera</i> 1795, <i>perturbation</i> 1797
		3	geol
			<i>intermittent</i> 1832, <i>interglacial</i> 1877, <i>interposition</i> 1892
1	mat	3	mat
	<i>perpendikel</i> 1690		<i>interpolation</i> 1758, <i>interpolera</i> 1855, <i>permutera</i> 1920

		1	anat
			<i>interkostal</i> 1845
		1	elektrotekn
			<i>intermittent</i> 1893
		1	kem fys
			<i>permanent</i> 1825
		1	kir
			<i>perforatorium</i> 1850
		1	miner
			<i>intermediär</i> 1891
		1	naturv
			<i>perturbation</i> 1822
		1	odont
			<i>permanent</i> 1871
		1	zool
			<i>interpolation</i> 1840
1	naturv		
	<i>perturbera</i> 1746		

teknik			
1520–1749		1750–1999	
anta l	3	antal	8
			1750–1849 : 1850–1999 2 : 6
2	mil sjöt	2	sjöt
	<i>permission 1692, permittera 1727</i>		<i>perpendikel 1788, interkostal 1889</i>
1	lantmät	1	lant
	<i>intersektion 1690</i>		<i>permanent 1908</i>
		1	mil
			<i>permanent 1940</i>
		1	skeppsb
			<i>perpendikel 1858</i>
		1	tekn
			<i>intermittent 1818</i>
		1	telef
			<i>interurban 1891</i>
		1	telegr
			<i>perforator 1885</i>

Fördelningen på huvudperioderna före resp. efter 1749/-50 har redan kommenterats i anslutning till tabell 11. Intresset fångas här närmast av relationerna mellan den äldre hundraårsperioden under senare 1700- och tidigare 1800-tal och det yngre skedet efter 1850.

I *allmänspråket* dominerar den äldre av dessa perioder: 28 belägg före 1849/-50, 16 efter (vid summering av värdena i tabell 12). I *fackspråket*, visar det sig här, är relationen icke oväntat den omvända, eller 64 resp. 83 belägg (vid motsvarande summering i tabell 13). Möjligen hade man väntat en starkare kontrast. Man bör dock observera att skillnaden ändå låter sig fastställas trots SAOB:s ofullständiga redovisning av 1900-talets språkutveckling. I verkligheten expanderar sannolikt fackspråket efter 1849/-50 betydligt kraftigare än dessa siffror antyder.

Intressant är att denna fördelning före och efter 1849/-50 i stort sett är densamma över hela linjen. Bara i det kvantitativt marginella teknikfältet är facktermerna markant flera efter sekelmitten än före. I alla övriga domäner finner vi samma bild av en visserligen tydlig men påfallande svag övervikt i fackspråksbeläggen under den senare perioden. Man hade här knappast förvånats av en fortsatt profilering av n-domänen, i anslutning till dess kraftiga ansvällning i relation till de vikande h- och s-domänerna efter 1749/-50. En sådan bild skulle harmoniera bättre med föreställningar om naturvetenskapernas ökade genomslag i kulturen och det allmänna medvetandet under senare 1800-tal och 1900-talet.

Utan att pressa det knappa empiriska underlaget kan man undra om den förskjutning mellan ”domänerna” till n-fältets fördel, som alltså framträder i värdena för materialet efter mitten av 1700-talet men tycks i stort sett ha upphört efter mitten av 1800-talet, också i den faktiska språkutvecklingen måhända verkligen har sin tyngdpunkt i just den här fokuserade *äldre* hundraårsperioden. En hypotes kunde vara att en sådan proportionsförskjutning i någon mening sammanfaller med den allmänna vetenskaps-expansionen i upplysningens anda och i de expansiva naturvetenskapernas tecken – för att senare, i ett yngre skede närmare vår egen tid, ersättas av ett nytt jämviktsläge, där även human- och samhällsvetenskaperna utvecklade sofistikerade moderna diskurser. Sammanhangen antyds av Helander (under utg.) och tanken tål i varje fall att formuleras.

Med en alternativ tolkning kunde sägas att dessa proportioner trots allt knappast ger något väsentligt utöver en bekräftelse av insikten om det senaste seklets ofullständiga täckning i SAOB. – Därför bör något till sist sägas även om detta sekel.

9. Latinavledda lånord under 1900-talet

SAOB:s täckning av 1900-talets svenska ordförråd beror som bekant av alfabetiseringen i förening med arbetets blott gradvis fortskridande fulländning och är såtillvida otillförlitlig (möjligen fränsett de första decennierna av seklet). Bilden kompletteras genom de listningar över ”nyord” som utförts för perioderna 1945–85 (NYO 1986) samt för de två sista decennierna av 1900-talet (Nyordsboken 2000).⁶ En sådan utfyllande inventering av det latininlånade ordförrådet, utförd i samma kategorier som de ovan tillämpade, redovisas här.

Markeringen av *fackspråklig* användning förefaller inte vara utförd på samma sätt i NYO 1986 och Nyordsboken 2000 som i SAOB, varför distinktionen mellan allmänspråk och fackspråk här lämnas därhän.

Avledningar med de valda *suffixen*, inlånade 1945 eller senare, är i NYO och Nyordsboken sammantagna redovisade till ett totalt antal av 120 enkla och ungefär halvtannat hundratal sammansatta (jfr ovan avsn. 6.1.1, tabell 3). Proportionerna är därmed grovt sett desamma som för tidigare skeden av yngre nysvensk tid. Benägenheten att använda en redan etablerad latinsk vokabulär i produktiv ordbildning är alltså också i nutiden starkare än inlåningen och nyanvändningen av enkla ord.

De enkla orden fördelade på suffixtyper redovisas i tabell 14 på nästa sida.

⁶ Dessa två nyordsförteckningar kompletteras i slutet av resp. volym med en final-alfabetisk sortering av materialet, vilket underlättar deras användning i denna sorts studier.

TABELL 14. Avledningar med latinska suffix, enkla ord, första-belägg registrerade i NYO 1986 och Nyordsboken 2000 med årtal för perioden 1945–2000, fördelade på latinska suffix och svenska ordslut. Antal belägg samt rangnummer

Latinskt suffix	svenskt ordslut	antal	rang	
-iz-	-isera	46	1	<i>afrikanisera 50, alfabetisera 58, anodisera 62, anonymisera 51, containerisera 67, datorisera 71, dehumanisera 74, dekolonisera 66, deodorisera 55, depersonalisera 60, divisionalisera 75, elastisera 59, emotionalisera 68, eurovisera 58, gigantisera 70, glamourisera 48, harmonisera 64, hospitalisera 65, ideologisera 53, idolisera 55, infantilisera 66, institutionalisera 57, internalisera 54, kontoriser 57, marginalisera 88, miniatyrisera 57, narkomanisera 60, operationalisera 70, passivisera 69, polarisera 67, problematisera 70, professionalisera 69, radarisera 50, randomisera 54, regionalisera 49, remisera 48, robotisera 50, roroisera 80, taktisera 93, traktorisera 51, transistorisera 57, verbalisera 49, vietnamisera 69, visualisera 49, vitalisera 63, överpolitiser 69</i>
-or	-or	17	2	<i>dator 69, kommunikator 67, kalkylator 57, kompaktor 71, komprimator 73, koordinator 68, kopiator 73, kurator 90, manipulator 59, monitor 60, preceptor 46, processor 71, promotor 65, reaktor 49, sensor 71, simulator 58, sponsor 54</i>
-iv-	-iv	16	3	<i>additiv 62, aktiv 60-talet, alternativ 69, apparativ 61, desinformativ 69, emotiv 58, innovativ 80, kommunikativ 59, konspirativ 50, kreativ 59, kurativ 55, laborativ 63, manipulativ 70, proaktiv 93, provokativ 50-talet, tentativ 50</i>
-or	-ör	15	4	<i>aktör 87, akupunktör 71, chiffrör 67, demonstratör 47, destruktör 74, detachör 48, entreprenör 70-talet, informatör 62, innovatör 60-talet, kommunikatör 65, koordinatör 69, kreatör 57, manipulatör 57, presentatör 58, seminör 65</i>

-tat-	-itet, -ité	11	5	<i>aktivitet</i> 56, <i>facilitet</i> 50-talet, <i>flexibilitet</i> 63, <i>intertextualitet</i> 82, <i>konvertibilitet</i> 51, <i>kreativitet</i> 59, <i>reliabilitet</i> 47, <i>seriositet</i> 83, <i>subsidiaritet</i> 90, <i>teknikalitet</i> 65, <i>unicitet</i> 90
-ic-	-icera -fiera	1 6	6	<i>kommunicera</i> 60-talet <i>diversifiera</i> 60, <i>jazzifiera</i> 62, <i>reifiera</i> 60-talet, <i>snuttifiera</i> 84, <i>stratifiera</i> 54, <i>typifiera</i> 63
-bil-	-bel, -bil	6	7	<i>flexibel</i> 64, <i>komfortabel</i> 96, <i>konvertibel</i> 58, <i>konvertibel</i> 86, <i>mobil</i> 90, <i>reliabel</i> 47
-ori-	-orium	1	8	<i>moratorium</i> 74
-il-	-il	1	8	<i>missil</i> 51
-ment-	-ment	–		
-tudin-	-itud	–		
	Σ	120		

Avledningar med prefixen *inter-* och *per-* som enkla ord, inlånade efter 1945, är i NYO belagda till ett totalt antal av nio (jfr ovan avsn. 6.1.2, tabell 4). De är dessa: *perfektionism* 1947, *perfektionist* ”1950-t.”, *interplanetariker* 1951, *interferon* 1957, *interplanetär* 1957, *interaktion* 1958, *interdisciplinär* 1960, *interdepartemental* 1970, *interaktiv* 1977.

Detta material föranleder här inga närmare kommentarer. En nutida bedömare, vars egen livstid ungefär sammanfaller med den ifrågavarande perioden, konstaterar bara att de redovisade ”nyorden” osökt erinrar om nyformulerade tankar och om kulturella och tekniska innovationer under det senare 1900-talet. Modebetingat och flyktigt gods blandas härvid med bestående kulturerövringar.

Klart står väl också – och ånyo! – att romarspråkets centrala roll i vår civilisation inte visar några som helst tecken på avveckling. Också vid tröskeln till det tjugoförsta seklet ser vi västerländsk och därmed svensk kultur, i väsentlig utsträckning och i rikt varierad form, manifesteras sig och förnya sig på latin.

Litteratur

- Du Cange, 1883–87: *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*.
- Edlund, L-E. & Hene, B 1992: *Lånord i svenskan. Om språkförändringar i tid och rum*. 2 uppl. Stockholm: Norstedts.
- Ellegård, A. 1969: *De internationella orden*. 2. uppl. Stockholm: SÖ-förlaget / Skolöverstyrelsen.
- Fries, S. 1996: Lärdomsspråket under frihetstiden. I: L. Moberg & M. Westman, *Svenskan i tusen år. Glimtar ur svenska språkets utveckling*. Stockholm: Norstedts. S. 88–103.
- Haugen, E. 1950: The Analysis of Linguistic Borrowing. I: *Language. Journal of the Linguistic Society of America* 26, 210–31.
- Helander, H., under utg.: "Language contacts outside Scandinavia. 5. Loans from Latin and Greek." I: O. Bandle et al. (utg.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Vol. 2. [Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 22:2.] Berlin & New York: W. de Gruyter.
- Hofmann, J. B. & Szantyr, A. 1965: *Lateinische Syntax und Stilistik*. [Handbuch der Altertumswissenschaft, begr. von I. von Müller et al., 2:2.] München: Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Lundbladh, C-E. 1992: *Handledning till Svenska Akademiens ordbok*. Stockholm: Nordstedts.
- Melander, B. & Olsson, B. 2001: *Verklighetens texter. Sjutton fallstudier*. Lund: Studentlitteratur.
- NYO 1986 = *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal*. Svenska språknämnden. Stockholm: Esselte.
- Nyordsboken 2000: *Nyordsboken. Med 2 000 nya ord in i 2000-talet*. Svenska språknämnden och Norstedts Ordbok. Stockholm: Norstedts.
- Thors, Carl-Eric 1957: *Den kristna terminologien i fornsvenskan*. Studier i nordisk filologi 45. (Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland 359.) Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.

Rapporter från ORDAT

Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000

ISSN 1650-2582

1. Sven-Göran Malmgren. Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000. Utgångspunkter. December 2000.
2. Sven Lange. Tesaurusen i ordförrådsforskningens tjänst. December 2000.
3. Charlotta Brylla. Ord med laddning. *Nyckelord* och *slagord* som termer i tysk språkvetenskap. December 2000.
4. Mall Stålhammar. Från anfigurer och horungar till ordbehandlare och desktop publishing. Januari 2001.
5. Sven Lange. NEO:s bild av 1800- och 1900-talets svenska ordförråd. Januari 2001.
6. Carina Randveer. Från *attaque* och *häst* till *angrepp* och *springare*. Den svenska schackterminologins utveckling från 1700-tal till 1900-tal. Mars 2001.
7. Maia Andréasson. Från satsdel till satsled. En översikt av orden för satsens delar 1806–1999. Mars 2001.
8. Thorwald Lorentzon. Tendenser i vänsterpartiets manifestvokabulär. Jämförande studier av lexikala förändringar 1948–1998. April 2001.
9. Carl-Erik Lundbladh. Ord för personliga inre egenskaper. April 2001.
10. Sven-Göran Malmgren. *Faktiskt, förstås* och många andra. Om förändringar i det svenska formordssystemet under 1800- och 1900-talet. Maj 2001.
11. Mårten Andersson. *Trepoängare, trunkbärare* och *trävirke*. Utvecklingen av fotbollens terminologi från 1960-talet till år 2000. December 2001.
12. Mall Stålhammar. Engelskan i svenskan. 1. Engelska lånord under 1800-talet. Januari 2002.
13. Sven Lange. Beröringar mellan svenska och tyska. Om falska vänners uppkomst, purism, dynamik i semantiska fält vid ordinlån samt svensk och tysk suffixkorrespondens. Februari 2002.
14. Peter Andersson. *Det förstås!* Utvecklingen av svenska självklarhetsadverb under 1800- och 1900-talet. April 2002.
15. Sven-Göran Malmgren. *Begå* eller *ta självmord?* Om svenska kollokationer och deras förändringsbenägenhet 1800–2000. Juni 2002
16. Sven Lange. Om nya färgord i svenskan under 1800- och 1900-talet. Juni 2002.

Rapporter från ORDAT
Det svenska ordförådets utveckling 1800–2000
ISSN 1650-2582

17. Carl-Erik Lundbladh. Prefixlika förleder. November 2002.
18. Sven Lange. Nya ord inom domänen *heminredning* i allmänspråket perioden 1800–2000. November 2002.
19. Thorwald Lorentzon. Forskning om svenskt ordföråd 1800–2000. En bibliografisk översikt. November 2002.
20. Hans Landqvist. *Abolition, militärmål, rusdryck och kåkfarare*. Studier i ett svenskt juridiskt ordföråd 1800–2000. April 2003.
21. Mall Stålhammar. Engelskan i svenskan. 2. Engelska lånord under 1900-talet. September 2003.
22. Åtta ordbildningsstudier. Utgivna av Sven-Göran Malmgren och Arne Olofsson. November 2003.
23. Lars Wollin. Inlåning och användning av latinska ord under (yngre) nysvensk tid. November 2004.